

УДК 141.7:37.013.73

Олеся Гулько

ФІЛОСОФСЬКІ РЕФЛЕКСІЇ ПРОЕКТНОЇ СВІДОМОСТІ

У статті здійснено аналіз проектної свідомості як складного філософського явища. Визначено складові проектної свідомості та їх рефлексивні можливості для становлення інноваційної особистості.

Ключові слова: проектна свідомість, проектне мислення, мислєдїяльність, проектна мислєкомунїкація, проектна рефлексія, інноваційна особистість.

Gulko O. Philosophical Reflections of Project Consciousness

The project consciousness as a complex philosophical phenomenon is analyzed in this article. The components of the project consciousness and reflexive possibilities for becoming of innovative personality are determined.

Keywords: project consciousness, project thinking, thinking activity, project thinking communication, project reflection, innovative personality.

Гулько О. Философские рефлексии проектного сознания

В статье осуществлен анализ проектного сознания как сложного философского явления. Определенно составляющие проектного сознания и их рефлексивные возможности для становления инновационной личности.

Ключевые слова: проектное сознание, проектное мышление, мыслєдєятєльность, проектная мыслєкоммуникация, проектная рефлексия, инновационная личность.

Кінець другого і початок третього тисячоліття виявилися темпоральною точкою переходу декількох типів: соціально-економічного, політичного, культурного, цивілізаційного, екологічно-планетарного, що несе для людства значні зміни. Сучасні науковці зазначають, що уже в самому розгортанні процесу перехідності, що має багатовимірний характер, настає один з найбільш глибоких і швидких періодів перетворень в історії людства. «Пришвидшення» соціального

часу під впливом науково-технічної революції викликає у людини відчуття неспокою, нестабільності, страху. Традиційні цінності перестають бути адекватними для пошуку нових смислів існування людини. Страх перед невідомим майбутнім, або, як його називав Е. Тоффлер «футурошок» ставить перед людиною вимогу невідкладно шукати «відповідь», яка б допомогла правильно спроектувати власне життя та соціум навколо себе [7, с. 18]. Постає потреба формування інноваційної особистості, яка прагне до перемін та вміє відійти від влади традицій, яка проявляє себе не тільки активним суб'єктом пізнання, але й зможе проектувати себе та світ навколо себе. Як зазначає І. М. Предборська, «інноваційна особистість розглядає навколишній світ не як сталу, гармонійну структуру, до якої потрібно пристосовуватися, а як сферу пізнавальної та практичної невизначеності, яку потрібно редукувати як послідовність різноманітних труднощів, що необхідно подолати. Винахідливість стає архетипом діяльності для інноваційної людини, а провідною метою навчання – формування в неї власної дослідницької позиції, тобто значення набуває процес переходу в освітній діяльності від школи пам'яті до інституту роботи з мисленням» [12, с. 37]. Трансформаційні освітні процеси стимулювали філософський аналіз методологічних основ проектування як унікального явища у становленні творчої інноваційної особистості. Проектування як особливий вид мислєдіяльності став об'єктом дослідження О. І. Анісімова, О. І. Генісаретського, В. М. Розіна, Г. П. Щедровицького. Управлінські функції проектування; визначили І. В. Бестужев-Лада, Н. І. Лапін, І. І. Ляхов, Б. В. Сазонов, Ж. Т. Тощенко, С. Ф. Фролов. Праці Ю. В. Громико, В. І. Борзенко, О. Г. Прікота, В. І. Слободчикова, Г. І. Ільїна, Н. А. Масюк сприяли концептуалізації освітнього проектування та вивченню його впливу на формування інноваційної особистості. Розробляючи філософську модель проектної освіти, вважаємо за доцільне звернутися до методологічного потенціалу проектування у становленні інноваційної особистості, зокрема проектної свідомості як домінуючої складової моделі. Тому мета статті – дослідження проектної свідомості як складного філософського явища, аналіз її основних складових.

Проектна свідомість у цій статті розуміється не як чистий суб'єктивний феномен, а як всесвітньо-історичний досвід перетворення різних сфер практики на основі цільової форми руху мислєдіяльності. Витоки проектної свідомості сягають ще античної філософії, зокрема аналіз тексту «Держава» Платона дозволяє

стверджувати, що перед нами розгляд і введення структур проектної свідомості. Звернення до ідеї блага, яка конститує устрій світу ідей, є не що інше, як об'єктивування і введення тих підстав, які дозволяють здійснювати проектні покладання, будуючи систему ідеальної держави. Побудова концептуального каркасу проектної свідомості здійснювалась на основі філософський вчень Нового часу, в яких проектування розглядалось як така форма мислення і свідомості, яка пов'язана з жорстким розподілом часових модальностей, обов'язковим розмежуванням минулого, майбутнього і сучасного, виділенням проспективних і ретроспективних рефлексій, де минула ситуація – це ситуація, яку можна утримувати та відновлювати рефлексивним актом і тим самим виділяти те, як вона представлена і влаштована. Наукові розвідки проблематики проектування до ХХ століття ґрунтувались на отождненні пізнання з дослідженням, оскільки розрізнення і протиставлення дослідження з пізнанням було неможливим. Сучасна ж філософська думка акцентує увагу на тому, що сьогодні форми пізнання немислимі без проектування, адже планування, програмування, прогнозування – сукупності мислєдіяльності, що утворюють проектний розум. Звернення до системно-мислєдіяльнісної методології Г. П. Щєдровицького розширило контури проблемного розгляду філософії проектної свідомості як епіцентру розвитку усіх форм і структур свідомості. У працях Г. П. Щєдровицького проектна свідомість розглядається як сфера, в якій відбувається замикання усіх типів мислення, які здатні створювати проекти із множинними функціями проектного мислення, що створює онтологічні гіпотези, організаційні конструкти, програми, знання, норми. У своїх дослідженнях науковець проектну свідомість пов'язує з основами нормування чи номотетикою, тобто введення і знаходження основи того, як повинно і потрібно діяти [14]. Сучасний російський філософ Ю. В. Громико у праці «Проектна свідомість» визначив як основну характеристику проектної свідомості те, що «ця свідомість здатна покладати як основу проектованого й ідеально побудованого майбутнього те суспільне ціле, якому ця свідомість належить за походженням та умовами виробництва, оскільки свідомість є не що інше, як форма відображення певної суспільно-мислєдіяльнісної структури, конкретного суспільно-історичного буття. Ця форма відображення виступає не пасивним фотографічним знімком або відбитком, а активною сферою моделюючих петрворень суспільного життя» [7, с. 325].

У науковій літературі виокремлюють такі складові проектної свідомості: проектне мислення, проектна миследіяльність, проектна мислекомунікація, проектна рефлексія. Змістовий аналіз кожної складової, висвітлює рефлексивний вплив на становлення інноваційної особистості у сучасному світі. Проектне мислення є генетичною основою будь-якого мислення, спрямованого на нормативну організацію і перспективну орієнтацію особистості, а також побудову майбутнього, створення власного проекту в епоху стрімких перетворень. Проектне мислення, відтворюючи та кристалізуючи в собі принципи і характеристики будь-якої низки різних типів і форм мислення, допомагає сучасній особистості навчитись перетворювати та конструювати проект майбутнього у власному баченні. І. А. Колеснікова особливістю проектного мислення вважає вміння промислювати майбутнє, використовуючи процес чіткого структурування та переструктурування інформації про об'єкт, ситуацію його розвитку. Дослідниця виокремлює засадничі риси проектного мислення: латеральність, критичність, креативність, методологічність та проблемність мислення. Латеральне (паралельне) мислення пропонує особистості паралельно різні варіанти рішення практичної задачі або теоретичної проблеми, працюючи тим самим в режимі мозкового штурму. Включаючи латеральне мислення, інноваційна особистість використовує інформацію, що поступає, не як самоцінність, а як засіб здобуття оптимального результату. Особистість може помилятися, але в результаті приймається правильне рішення, яке допомагає засумніватися в будь-якому результаті, яким би виправданим і обґрунтованим він не був. І. Л. Колеснікова, аналізуючи критичне мислення, вважає його раціональним і продуктивним, оскільки завдяки йому особистість здатна до усунення, відчуження від ситуації, від авторитетних думок. Критичне мислення тяжіє до оцінюючої позиції, в якій необхідно виразити своє відношення до чого-небудь і сформуванню власну думку. Воно засноване на порівнянні й виборі найбільш доцільних і продуктивних варіантів з вже наявних компонентів, причому критичність у цьому випадку поширюється не лише на оцінку отриманих даних, але і на власну позицію, на стан проектної готовності, на проектні дії. Критичність сприяє відкритості інноваційної особистості до сприйняття нового, незвичайного. Завдяки йому особистість демонструє багату уяву, внутрішню готовність до експерименту, відмову від звичних норм і консервативних традицій. На думку дослідниці, креативне (творче, продуктивне, евристичне) мислення відрізняється його пошуковим

первнем, здатністю генерувати ідеї, створювати концепції, сприймаючи явища і процеси навколишньої дійсності в незвичайних поєднаннях, з незвичного боку, в новому контексті [9, с. 274]. Для подібного типу мислення характерне прагнення до пошуку нестандартних підходів у вирішенні проблеми, переживання задоволення від самого процесу думання над проблемою. Креативне мислення вирізняє інноваційну особистість оригінальністю, нестандартністю поглядів на світ, сприяє вмінню бачити різні шляхи вирішення нестандартних ситуацій, оцінювати та вибирати найбільш вдалі оціночні критерії.

Л. С. Горбунова фундаментальною відповіддю на виклики сучасної епохи вбачає у становленні нового образу мислення, що відповідає сучасним швидкозмінним реаліям. Розвиваючи думки французького соціолога і філософа, президента Асоціації складного мислення Е. Морена, характеризує сучасне суспільство процесом самоорганізації нового типу мислення, яке називається складним, що допомагає особистості стати не маніпульованою, а такою, що вільно вибирає та конструює себе та світ навколо себе. У праці Л. С. Горбунової «Постнекласичні практики мислення в контексті перехідності» знаходимо лінію аналогії між проектним мисленням та новим типом складного мислення – трансгресивним мисленням. Ці типи мислення продукують новий досвід свободи особистості, свободи подолання меж, встановлених, перш за все, розумом. Як зазначає Л. Горбунова: «Філософія трансгресії – це філософія виходу за і крізь межу, за якою втрачають сенс базові опозиції, цінності і смисли» [6, с. 43]. Поняття трансгресії відіграє важливу роль у становленні нової культури і нового досвіду свободи мислення. Майже так, як свого часу «суперечність» виступила фундаментом мислення «діалектичного». Трансгресією відкривається «досвід неможливого», який не пов'язаний і не обмежений зовнішнім і можливим буттям. Виклики сучасності такі, що відповіді на них можливі лише при зусиллі людини по-мюнхаузенськи «втягнути себе за волосся». І проблема полягає в тому, як реальна людина мислить себе, як вона вибудовує свій простір свободи і перш за все простір внутрішньої свободи. Трансгресуючи в простір «між», вона рухається від однієї цілісної впорядкованості до іншої не для того, щоб в ній залишитися і бути вільною «в межах поліса», а для того, щоб їх перетнути лише як пункти короткочасного відпочинку на своєму шляху, залишаючи, поєднуючи, склеюючи на цьому шляху місця і відрізки, конструюючи і переконструю-

йовуючи саму себе, рухаючись від однієї збірки до іншої [6, с. 51]. Рух у просторі «транс» є свобода і є відповідальність, бо здатний до відповідальності – це той, що може дати відповідь не тільки сучасному, а й майбутньому, а в умовах наростаючої нелінійності і різноманітності – це той, що може давати відповідь на виклики багатоваріантного майбутнього. Такі виклики формують нові вимоги до людини постсучасності. Остання вимагає нового суб'єкта як самоорганізованого віртуально універсального суб'єкта, з різними модусами внутрішньої свободи, який мислить не тільки в рамках тієї чи іншої цілісності, а вміє трансгресувати, рухатися шляхом самоподолання, переструктурування, складання, перескладання.

У філософській моделі проектної свідомості акт проектного мислення пов'язаний із ідеалізацією миследіяльності, через яку охоплюється і задається напрямком її перевтілення. У процесі миследіяльності особистість працює над побудовою нової форми організації суспільної діяльності, виступаючи активним організатором та проектувальником. Ю. В. Громико зазначає, що процес проектної миследіяльності становить сукупність всіх субстанцій суспільної практики, в яких особистість постійно прагне до активної суспільної позиції. «Проектна миследіяльність дозволяє штучно закріпити процеси позиціонування, що дозволяють побудову позиційних полів у ситуаціях, де позицію потрібно будувати і неможливе використання готової позиції. Результат акту проектної миследіяльності пов'язаний з процесами позиціонування і пропонує побудову позиційного простору, виводить людину на передній план уявлень про розвиток мислення і діяльності. При цьому проектувальник перетворює свою діяльність у своєрідний орган аналізу життєвої ситуації, який поміщає в суперечливу товщу соціальних відносин» [7, с. 124]. Процес миследіяльності стимулює особистість до самовизначення, створення нового позиційного середовища. Московський методологічний гурток процес проектування ототожнює з антропологічного складовою підготовки людини до майбутнього, виділяючи активними типами миследіяльності прожекування та прогнозування. Миследіяльнісний процес прожекування працює лише з образами предмета, який людина виносить у майбутнє, вдаючись до самовизначення та цілепокладання, активізуючи цим самим проектну свідомість. На простому розмежуванні минулого і майбутнього особистість може проекції майбутнього покритикувати, врахувати точки зору із соціуму. Науковці вважають, що миследіяльнісний процес прожекування особливо ефективний тоді,

коли проектування спрямоване на інновацію, тому сучасна людина може створювати і презентувати на основі досвіду перспективну ситуацію із майбутнього, оперуючи прожекуванням як ефективним мислєдіяльнєсим процесом. Прогнозування, на противагу прожекуванню, передбачає делегування об'єкта в майбутнє, де під об'єктом розуміється те, що існує об'єктивно, незалежно від мислення та дії суб'єкта. Прогнозування – актуальний вид мислєдіяльності для сучасної людини, оскільки дозволяє спрогнозувати бюджет країни, збір податків, політичне реформування. Оскільки сучасна епоха характеризується стрімкими змінами, то проектна мислєдіяльність стимулює інноваційну особистість до постійного переосмислення світу, допомагає змінювати загальнолюдські орієнтири та змінювати саму себе, стаючи правильним дороговказом у плюральному світі.

Однією зі складових проектної свідомості є проектна мислєкомунікація, яка допомагає сучасній людині, здійснюючи перетворюючі зміни соціального середовища, дотримуватись думок, що існують, враховувати особливості інших позицій. У цьому випадку особистість стає фокусом, який утримує на собі і транслює зрушення сукупності соціальної мислєдіяльності, посилаючись на висхідні позиції розуміння як об'єднуючого процесу багатьох інших середовищ у єдине ціле. Акт проектної мислєкомунікації дозволяє особистості вибудовувати чітку організацію, сукупність багатьох мислєдіяльнєсних просторів, які до цього часу існували ізольовано. Проектна мислєкомунікація генетично передує проектному мисленню, потребує від особистості розуміння і вміння зв'язати різнородові системи мислєдіяльності, а також навички встановлювати комунікативні зв'язки з представниками різних систем мислєдіяльності. Основний результат мислєкомунікації проектувальника – поява нових соціальних зв'язків, які він реально утримує за рахунок того, що вводить у свідомість комунікантів нормативне бачення майбутнього. Філософська основа проектної мислєкомунікації ґрунтується на справжньому діалозі, що обстоє нерозривну солідарність між світом і людьми. Представник радикально-критичної філософії освіти бразильський педагог Фрейре Пауло у своїх працях «Педагогіка пригноблєних» та «Формування критичної свідомості» визначає пряму залежність мислєкомунікації особистості від вміння вести словесний діалог та внутрішньої взаємодії людини. Педагог зазначає: «Діалог – це змагання між людьми, посередником між якими виступає світ, за те, щоб назвати

цей світ. Відповідно, діалог не може відбуватися між тими, хто хоче назвати світ, і тими, хто цього не прагне, тобто між тими, хто заперечує право інших промовити власне слово, і тими, чиє право промовити слово заперечується. Ті, чиє споконвічне право промовляти свої слова заперечується, повинні передусім заявити про це своє право й запобігти продовженню дегуманізуючої агресії проти себе. Якщо саме у промовлянні своїх слів люди, називаючи світ, трансформують його, то діалог становить спосіб, за допомогою якого вони досягають значення як людські істоти. Таким чином, діалог – це екзистенційна необхідність» [13, с. 73]. Успішність проектування зростає з вмінням особистості визначати істину у своїй діяльності та знаходити взаєморозуміння з іншими людьми та світом. У філософії діалогу М. Бахтін, умовою розуміння називає наявність певного «третього» суб'єкта діалогу – «наадресата», який у різні епохи міг розумітись як Бог, абсолютна істина, голос совісті, народ, суд історії, наука та ін. Хоча, на думку М. Бахтіна, «третій» не є чимось метафізичним чи містичним, його необхідність випливає із природи слова, яке прагне бути почутим, і не зупиняється на найближчому розумінні, а шукає все глибшого розуміння [3, с. 283]. Мислекомунікація ґрунтується також і на внутрішньому діалозі, що є певним рефлексивним способом осягнення особистістю самого себе. За думкою В. Біблера, «внутрішній діалог – це не просто рефлексія, а саме діалог, оскільки «витоковий імпульс думки не в тому, щоб просто зрозуміти свою думку в усій її цілісності і системності, а в тому, щоб перетворити, змінити, перевіривши свій спосіб мислення» [4, с. 128]. Ці філософські погляди ще раз підкреслюють важливість мислекомунікації для самоідентифікації особистості та переосмислення себе у світі, що постійно стрімко змінюється. Адже, як зазначає філософ Е. Левінас: «Я – це не те буття, що завжди залишається одним і тим самим; я – це буття, існування якого полягає у самоідентифікації, у набутті ідентичності за будь-яких обставин» [9, с. 76].

Г. П. Щедровицький у творі «Комунікація, діяльність, рефлексія» розглядає ще одну складову проектної свідомості – проектну рефлексію, вказуючи, що це «вихід на більш об'ємнішу щодо тієї, що знаходиться зараз особистість, позицію, керуючись інтенцією – дізнатись, як воно там побудовано. Тому проектна рефлексія завжди спрямована на себе (на свої засоби, свою позицію, свою ситуацію – залежно як організована рефлексія)» [14]. Автор концептуалізує поняття «рефлексивного виходу» проектування як

співвідношення «рефлексивної позиції» – нової позиції особистості в порівнянні до попередньої та «рефлексивного знання» – нові знання, вироблені у порівнянні з вже отриманими. С. Рубінштейн в методологічних дослідженнях проектування схиляється до позиції, що проектна рефлексія є переосмисленням власної свідомості і стереотипів досвіду людини, що виступає, з одного боку, умовою для новоутворень, а з іншого – перешкодою для них. Перший спосіб – це життя, яке виходить за межі безпосередніх зв'язків особистості з навколишнім світом, коли вона не може зайняти зовнішню позицію щодо них і знаходиться «всередині» життя, не усвідомлюючи свого ставлення до нього. Другий спосіб пов'язаний з виявленням рефлексії, що перериває цей безперервний процес життя, і виходить за його межі. Перехід від одного рівня рефлексії до іншого свідчить про саморозвиток, самопізнання та самостановлення особистості [11, с. 235]. Інноваційна особистість у процесі проектної рефлексії здатна до «самосвідомості дослідника, оперує вмінням роздумувати над власною діяльністю» (В. Краєвський), володіє «розумінням самого себе, своїх можливостей, а також того, яким він сприймається партнером» (В. Загвязинський), здатна «відтворювати в ідеальній формі та осмислювати свій внутрішній світ, логіку його розвитку відповідно до власних потреб і до дій інших осіб» (О. Рудницька), «глибоко усвідомлювати проблеми, правильно обирати шляхи їх розв'язання, критично оцінювати й корегувати отримані результати» (Ю. Кулюткін, Г. Сухобська). Процес проектної рефлексії передбачає усвідомлення особистістю успішності – неуспішності проекту, визначення рубежів знання і незнання, що стає на перешкоді у проектуванні. Інноваційна людина – високо мотиваційна особистість, яка готова, за словами, психолога О. С. Советова, до «перехідності, переживання стресів, впливу негативних факторів», тому проектна рефлексія підвищує особистісну мотивацію, мобілізуючи її інтелектуальний потенціал.

Здатність до проектування в сучасну епоху – це «нова грань людської освіченості» (В. Е. Радіонов). Проектна свідомість уможливує процес формування якісно нових та актуальних для сьогодення особистісних якостей в процесі проектування, які допомагають адаптуватись та успішно жити у сучасному плюральному світі. Проектне мислення готує особистість до самоздійснення, успішного автопроектування, формує особистісне ставлення та переконання, акцентує потребу в змінах та продукує вміння звільнитися від беззастережної влади традицій, визначаючи точки розвитку й адек-

ватні їм соціальні механізми. Проектна рефлексія здатна привести особистість до усвідомлення раніше неусвідомлених переконань, трансгресувати за межі норм та вибрати більш адекватні підстави проектування, оптимізувати здатність орієнтуватися у стані невизначеності й визначати припустимий ступінь ризику; здійснювати саморефлексивний контроль, об'єктивно враховувати й оцінювати впливи стрімких змін зовнішнього світу, адекватно реагувати на них закономірними і гнучкими змінами власного внутрішнього ества. Проектна свідомість, переглядаючи базові інтелектуальні підстави життя та враховуючи зовнішні впливи на них, робить особистість більш гнучкою та стійкою, здатною постійно відновлюватись та вистояти перед лицем сумнівів, безладдя, невизначеності та хаосу, тобто повністю адаптує до життя у сучасному світі.

Література:

1. Алексеев Н. Г. Стратегия разработки / Н. Г. Алексеев // Использование организационно-деятельностной игры в педагогическом образовании. – Пермь, 1992. – С. 14–51.
2. Алексеев Н. Г. Проектная парадигма в комплексе педагогических наук / Н. Г. Алексеев // Гуманизация образования. – 1995. – № 4. – С. 29–31.
3. Бахтин М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа / М. Бахтин // Эстетика словесного творчества – М. : Искусство, 1979. – С. 281–308.
4. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры / В. С. Библер (Два философских введения в двадцать первый век). – Москва : Издательство политической литературы, 1991. – 128 с.
5. Бубер М. Диалог / М. Бубер // Два образа веры. – М. : Республика, 1995. – С. 94–124.
6. Горбунова Л. С. Складне мислення як відповідь на виклик епохи / Л. Горбунова // Філософія освіти. – 2007. – № 6. – С. 40–55.
7. Громько Ю. В. Проектное сознание / Ю. Громько. – М. : Институт ученика Пайдея, 1998. – 551 с.
8. Колесникова И. А. Педагогическое проектирование : учеб. пособие для высш. учеб. заведений / И. А. Колесникова, М. П. Горчакова-Сибирская. – М. : Издательский центр «Академия», 2005. – 288 с.
9. Левинас Э. Тотальность и бесконечное / Э. Левинас // Избранное: Тотальность и бесконечное. – М. – СПб. : Культурная инициатива : Университетская книга, 2000. – С. 76.
10. Радченко Н. Феномен діалогу в освітньому процесі / Н. Радченко // Філософія освіти. – 2010. – № 9. – С. 292.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – Питер, 2003. – 713 с.

12. Філософія освіти / за ред. В. Андрущенко, І. Предборської. – Київ, 2009. – 230 с.

13. Фрейре П. Педагогіка пригноблених / П. Фрейре. – Київ, 2003. – С. 70–75.

14. Щедровицкий Г. П. Разработка и внедрение оптимизационных систем проектирования (теория и методология) / Г. П. Щедровицкий. – М., 1975. – 453 с.

Рецензент – кандидат філософських наук, доцент, декан факультету мистецтв Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії **О. С. Поліщук**.